

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА
Київська православна богословська академія
Інститут церковної історії

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
Національний заповідник «Софія Київська»

ПРАВОСЛАВ'Я В УКРАЇНІ

*Збірник статей.
До 400-річчя з часу
відновлення
православної
ієрархії Київської
митрополії
Єрусалимським
патріархом
Феофаном*

Київ – 2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Митрополит Київський і всієї України ЕПІФАНІЙ**,
доктор наук з богослів'я, професор – співголова редколегії;
Митрополит Львівський і Сокальський ДИМИТРІЙ (Рудюк),
доктор церковно-історичних наук, професор – співголова редколегії;
протоієрей Олександр ТРОФИМЛЮК,
доктор наук з богослів'я, професор – співголова редколегії;
Георгій Володимирович ПАПАКІН,
доктор історичних наук – співголова редколегії;
Неля Михайлівна КУКОВАЛЬСЬКА, генеральний директор Національного
заповідника «Софія Київська» – співголова редколегії;
Віктор Анатолійович БРЕХУНЕНКО, доктор історичних наук, професор;
Ігор Борисович ГИРИЧ, доктор історичних наук;
протоієрей Віталій КЛОС, доктор наук з богослів'я, професор;
Вячеслав Васильович КОРНІЄНКО, доктор історичних наук;
протоієрей Костянтин ЛОЗІНСЬКИЙ, доктор наук з богослів'я, професор;
протоієрей Юрій МИЩИК, доктор історичних наук,
доктор церковно-історичних наук, професор;
Валентина Миколаївна ПІСКУН, доктор історичних наук, професор;
Ірина Миколаївна ПРЕЛОВСЬКА, доктор історичних наук,
доктор церковно-історичних наук, професор;
Олександр Назарович САГАН, доктор філософських наук, професор;
Віталій Володимирович ШЕВЧЕНКО, доктор філософських наук, професор;
Дмитро Сергійович ГОРДІЄНКО, кандидат історичних наук;
протоієрей Ярослав РОМАНЧУК, кандидат наук з богослів'я, доцент;
Святослав Михайлович ЧОКАЛЮК, кандидат наук з богослів'я, професор.

П-68 **Православ'я в Україні**. До 400-річчя з часу відновлення православної ієрархії Київської митрополії Єрусалимським патріархом Феофаном: Збірник статей / Під ред. д. н. з богосл., проф., Митрополита Київського і всієї України Епіфанія; д. н. з богосл., проф., прот. Олександра Трофимлюка; д. церк.-іст. н. проф., Митрополита Львівського і Сокальського Димитрія (Рудюка); д. іст. н. Г. В. Папакіна; Н. М. Куковальської та ін. – К., 2020. – [Вип. X]. – 708, [2] с.

ISBN 978-966-02-9587-2

Рекомендовано до друку

*вченою радою Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України
(протокол № 9 від 10 грудня 2020 року)*

*вченою радою Київської православної богословської академії
(протокол № 3 від 24 грудня 2020 року)*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23584-13424Р від 27 вересня 2018 р.

© Київська православна богословська академія, 2020

© Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України, 2020

© Автори статей, 2020

ЗМІСТ

ЗВЕРНЕННЯ БЛАЖЕННІЙШОГО ЕПІФАНІЯ, МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО І ВСІЄЇ УКРАЇНИ, ПРЕДСТОЯТЕЛЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ ДО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	9
---	----------

БОГОСЛІВ'Я

<i>священик Андрій МАЛАНЯК</i> ЛЮДИНА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНА СКЛАДОВА ЕККЛЕСІЇ	17
--	-----------

КИЇВ – ДРУГИЙ ЄРУСАЛИМ

<i>Надія НІКІТЕНКО.</i> СОБОР СВЯТОЇ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ ЯК ОБРАЗ НОВОГО ЄРУСАЛИМА	26
--	-----------

<i>Мар'яна НІКІТЕНКО</i> ЄРУСАЛИМСЬКИЙ ТОПОС ТА ДЕРЖАВНИЦЬКО- РЕПРЕЗЕНТАТИВНІ ІДЕЇ У ЗАБУДОВІ ДАВНЬОГО КИЄВА	36
--	-----------

КОЗАЦТВО ТА ЦЕРКВА

<i>Митрополит Димитрій РУДЮК</i> СВЯТИЙ БЛАГОВІРНИЙ ГЕТЬМАН ПЕТРО КОНАШЕВИЧ- САГАЙДАЧНИЙ І ЙОГО РОЛЬ У ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ІЄРАРХІЇ 1620/21 РР.	47
---	-----------

ЦЕРКОВНА ІСТОРІЯ

Протоієрей Михайл ЙОСИФЧУК

**СВЯТИЙ РІВНОАПОСТОЛЬНИЙ ПРАВИТЕЛЬ
РУСИ-УКРАЇНИ ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ:
АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОГО СТАТУСУ** 61

Олена РУСИНА

**СУПРАСЛЬСЬКИЙ МОНАСТИР В УКРАЇНСЬКОМУ
ДУХОВНОМУ КОНТЕКСТІ XVI–XVII СТ.** 72

Микола ШКРІБЛЯК, Ахрієпископ Паїсій (Володимир КУХАРЧУК)

**ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ІЄРАРХІЇ ТА
СПЕЦИФІКА ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ У ДИХОТОМІЇ
ПОЛЬСЬКО-МОСКОВСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ** 84

Валентина ЛОСЬ

**ТЯГЛІСТЬ ТРАДИЦІЙ: РОЗВИТОК ДАВНІХ
ПРАВОСЛАВНИХ КУЛЬТІВ В УНІАТСЬКІЙ ЦЕРКВІ
(ВОЛИНЬ, XVIII СТ.)** 97

Валентин КРИСАЧЕНКО

**ДІЯННЯ АРХИМАНДРИТІВ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ
ЛАВРИ В ОБОРОНІ ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ
(КІНЕЦЬ XVI – ПОЧАТОК XVII СТ.)** 108

Протоієрей Михайл ЙОСИФЧУК

**ДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ЛОТОЦЬКОГО
НА ЧОЛІ ПОСОЛЬСТВА У ТУРЕЧЧИНІ 1918–1920 РР.
У СПРАВІ ВИЗНАННЯ АВТОКЕФАЛІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ** 127

Диякон Микола РУБАН

**ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ОБСТАВИНИ
ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ЄПАРХІЙ УКРАЇНСЬКОЇ
СИНОДАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ НА ДОНБАСІ (1919–1926)** 147

Оксана ВИСОВЕНЬ

**ВИКОРИСТАННЯ ТОТАЛІТАРНИМ РЕЖИМОМ
РЕПРЕСИВНОЇ ПСИХІАТРІЇ У БОРОТБІ З
ВІРУЮЧИМИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТ.** 162

БІОГРАФІСТИКА. ПОСТАТІ В ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ

Олена ЯСИНЕЦЬКА

**ІНГІГЕРДА – ПРИНЦЕСА ШВЕДСЬКА,
ВЕЛИКА КНЯГИНЯ КИЇВСЬКА 173**

Валерій ЛАСТОВСЬКИЙ.

**ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА ТИМОФІЯ ЩЕРБАЦЬКОГО
ТА КИЇВСЬКА МИТРОПОЛІЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ 198**

Вячеслав КУЗНЄЦОВ

**ЖИТТЯ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
ЗАСЛУЖЕНОГО ПРОФЕСОРА ЦЕРКОВНОГО ПРАВА
ОЛЕКСІЯ СТЕПАНОВИЧА ПАВЛОВА
(24.05.1832–28.08.1898) 205**

Павло ЯМЧУК

**МИТРОПОЛИТ ВАСИЛЬ ЛИПКІВСЬКИЙ: ДУХОВНИЙ
МИСЛИТЕЛЬ І ФУНДАТОР УАПЦ 223**

Лідія НЕСТЕРЕНКО

**ТРАГІЧНА ДОЛЯ СВЯЩЕНИКА
ВАСИЛЯ АНДРІЄВСЬКОГО 238**

ДЖЕРЕЛА. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО. ІСТОРІОГРАФІЯ

Наталія СОЛОНСЬКА

**ФРЕСКИ ТА МОЗАЇКИ КИЇВСЬКОГО СОФІЙСЬКОГО
СОБОРУ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ АТРИБУЦІЇ
ФОНДУ ЙОГО БІБЛОТЕКИ ХІ СТОЛІТТЯ 247**

Микола КАЛИХЕВИЧ

**ПРО ГРАМОТУ МИСАЇЛА, МИТРОПОЛИТА
КИЇВСЬКОГО, ДО ПАПИ СИКСТА IV /
Публікація Дмитра ГОРДІЄНКА 266**

Протоієрей Юрій МИЦИК, Інна ТАРАСЕНКО

**З «КНИГИ-АРХІВУ» СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО
МГАРСЬКОГО МОНАСТІРЯ XVII–XVIII СТ.
(ЛОХВИЦЯ) 320**

Вячеслав КОРНІЄНКО

- ПАМ'ЯТНА ДОШКА ПРО ПОБУДОВУ
БЛАГОВИЩЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ
КИРИЛІВСЬКОГО МОНАСТИРЯ
(публікація епіграфічної пам'ятки XVIII ст.)** 353

Тетяна КОТЕНКО

- НЕВІДОМИЙ ПЕРЕКЛАД МИХАЙЛА КОМАРОВА
«СВЯТІ КИРИЛО І МЕФОДІЙ, СЛОВ'ЯНСЬКІ
АПОСТОЛИ» (1899)** 360

**БІБЛІОЛОГІЧНА, БОГОСЛОВСЬКА, ІСТОРИЧНА
СПАДЩИНА КМА–КДА**

Сергій ГОЛОВАЩЕНКО

- БІБЛІЙНІ СТУДІЇ В КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ
(XIX – ПОЧ. XX СТ.) У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ:
РЕФЛЕКСІЇ ТА ПРАКТИКИ** 379

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Олена ПОХОДЯЦА

- ІКОНА «ІОАН БОГОСЛОВ З ЖИТІЯМИ»
ЛИПОВАНСЬКОГО ПИСЬМА** 391

Ірина МАРГОЛІНА

- РОДОВА ІКОНА СВЯТИТЕЛЯ ДИМИТРІЯ
РОСТОВСЬКОГО** 403

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОСТІ
В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Марія ПІРЕН

- ФЕНОМЕН ДУХОВНОСТІ ТА ОСВІЧЕНОСТІ
ЯК ЧИННИК ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ
У ПРОБЛЕМНОМУ СВІТІ** 414

Лариса ПЛАТАШ

**ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: РЕФЛЕКСИВНА
ДУХОВНІСТЬ УКРАЇНЦІВ ЧИ ВИРАЖЕНА ГУМАННІСТЬ
ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА?** 423

**НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
«КИЇВ – КОНСТАНТИНОПОЛЬ:
ДО ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я»**

31 січня 2020 року, м. Київ

Надія НІКІТЕНКО

**КНЯГИНЯ АННА ПОРФІРОРОДНА ЯК ІСТОРИЧНА
ПОСТАТЬ: НА ШЛЯХУ ДО КАНОНІЗАЦІЇ** 439

Протоієрей Сергій КОЛОТ

**ПЕРШІСТЬ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОГО
ПАТРІАРХА І АВТОКЕФАЛІЯ ПРАВОСЛАВНОЇ
ЦЕРКВИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ
МІЖПРАВОСЛАВНИХ ВІДНОСИН** 457

Ігор ЛІХТЕЙ

**ВИСВІТЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ХРИСТІЯНІЗАЦІЇ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ У НАУКОВОМУ
ДОРОБКУ ФРАНТИШКА ДВОРНИКА** 464

Михайло НЕСІН

**ІНСТИТУТ КИЇВСЬКИХ АРХІМАНДРИТІВ
У ДОМОНГОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД** 488

Протоієрей Михаїл ЙОСИФЧУК, Володимир АР'ЄВ

**ЗНОСИНИ З ВСЕЛЕНСЬКИМ ПАТРІАРХАТОМ
У СПРАВІ ВИЗНАННЯ АВТОКЕФАЛІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УРЯДОМ УНР** 509

Андрій КРАВЦОВ

**АРХІВИ ПРАВОСЛАВНИХ УСТАНОВ
ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ** 530

Зміст

Протоієрей Віталій КЛОС

**ПЕРШИЙ КИЇВСЬКИЙ АРХІПАСТИР У КОНТЕКСТІ
ОСКОЛЬДОВОГО ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ 541**

Ірина МАРГОЛІНА

**СВЯТІ КОСТЯНТИН ТА ЄЛЕНА – ПАТРОНИ
КНЯЗІВ-КТІТОРІВ КИРИЛІВСЬКОЇ ЦЕРКВИ КИЄВА 556**

Мар'яна НІКІТЕНКО

**ДАВНІЙ ЧИН НА ЗАСНУВАННЯ ХРАМУ КРИЗЬ ПРИЗМУ
ІНФОРМАЦІЇ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ПАТЕРИКА.
НОВІТНІЙ ІЄРОТОПІЧНИЙ ПІДХІД 576**

Ірина ВІЛЬЧИНСЬКА

**ІДЕЯ «МОГИЛЯНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ»
В АКАФІСТНИХ СЮЖЕТАХ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ 588**

Протоієрей Іван ГАРАТ

**ІДЕЇ ІСИХАЗМУ У СПАДЩИНІ
«АФОНСЬКОГО СТАРЦЯ» ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО 603**

Тамара РЯСНАЯ

**«К СЕМУ ПРОШЕНІЮ ИКОНОПИСНЫЙ МАСТЕР
ВИЛЬМОНСТРАНДСКОЙ КУПЕЦ МАКАР ПЕШЕХОНОВ
РУКУ ПРИЛОЖИЛ». НА ЗАХИСТ МАКАРА ПЕШЕХОНОВА
ЯК РЕСТАВРАТОРА СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ 620**

БІБЛІОГРАФІЯ

Дмитро ГОРДІЄНКО

**ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ ЗБІРНИКІВ «ПРАВОСЛАВ'Я
В УКРАЇНІ» ЗА 2011–2020 РОКИ [ВИПУСКИ І–Х] 634**

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 704

Тетяна КОТЕНКО

НЕВІДОМИЙ ПЕРЕКЛАД МИХАЙЛА КОМАРОВА «СВЯТІ КИРИЛО І МЕФОДІЙ, СЛОВ'ЯНСЬКІ АПОСТОЛИ» (1899)

У статті розглядається рукопис Михайла Комарова «Святі Кирило і Мефодій, слов'янські апостоли» (1899), недозволений для публікації Московським комітетом духовної цензури. Розкрито історію створення цього твору, проаналізовано причину, чому він залишився неопублікованим. Визначено місце цього рукопису у творчій спадщині М. Комарова.

Ключові слова: *Михайло Комаров, Святі Кирило і Мефодій, переклад.*

Минулоріч виповнилось 175 років від дня народження видатного діяча на ниві української культури другої половини ХІХ – початку ХХ ст., видатного українського бібліографа, лексикографа, літературознавця, перекладача, критика, фольклориста – Михайла Федоровича Комарова (1844–1913).

З кінця 1860-х років він брав активну участь у громадських українських справах, докладав багато зусиль для популяризації українського друкованого слова. В 1870-х роках вийшла в переказі М. Комарова книжка: «Розмови про небо та землю». У 1883 році в додатку до складеного М. Старицьким альманаху «Рада» М. Комаров видав «Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798–1883)» (К., 1883). З цього часу почалася бібліографічна робота М. Комарова, яку він не покидав до самих останніх днів свого життя. Монографія «П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову» (1913), присвячена науковій і літературній діяльності П. Морачевського – першого перекладача Сятого Письма українською мовою (поч. 1860-х рр.), стала останнім прижиттєвим виданням М. Комарова.

Як культурницько-просвітянський діяч, добре володіючи мовою, доступною для розуміння широкого кола читачів, з 1890-х рр.

починає друкувати власні твори історичного змісту та просвітницького характеру. У 1901 році Благодійне товариство з видання загальнокорисних і дешевих книг, в числі перших своїх видань, публікує дві брошури М. Комарова на історичну тематику: «Оповідання про Антона Головатого та про початок чорноморського козацького війська» – перша «весняна ластівка», за згадкою П. Стебницького, після тривалих заборон, дозволена цензурою, та «Оповідання про Богдана Хмельницького».

Мал. 1. Михайло Комаров

А от рукопис М. Комарова «Святі Кирило і Мефодій, слов'янські апостоли», представлений О. Лотоцьким на розгляд у Московський духовноцензурний комітет, було повернуто 2 грудня 1899 року Лотоцькому у Київ без дозволу на друк.

Окремі згадки про подальшу долю рукопису ми зустрічаємо у копіях листів до М. Комарова (1881–1913 рр.), які зберігаються в Одеській національній науковій бібліотеці у Відділі рідкісних видань та рукописів (РКП ОННБ), Ф. 28. Зокрема, 29 березня 1901 р. П. Стебницький – голова Благодійного товариства видання загально-

нокорисних і дешевих книг – сповіщає М. Комарова про те, що з «Кирилом і Мефодієм», після його розмови з духовенством, *«нічого не робилось. А тепер – то нема й жадної надії – бо останніми часами цілком луснули наші заходи з євангелієм П. Морачевського – через категоричну і гостру опозицію Синода це – лиш “неподлежить оглашенію”, як і вся справа, бо все робилось тихо, приватними заходами, надії не тратимо, але щось треба видумляти инше, – або ждати кращих часів, а які тепер часи, бачите: Синод тепер зробивсь не тільки правительству-*

*ющим але й воинствувавшим*¹. Стебницький радить звернутись за допомогою до Одеського відділу Слов'янського Благодійного товариства ім. Кирила і Мефодія, оскільки той дуже прихильний до українства та найдокладніше розпитати про можливість сприяння у справі видання «Кирила і Мефодія», обіцяючи і свою підтримку: *«краще, як Ви самі там побалакаєте про Вашого “Кирила”, – може б вони від себе подали і до цензури, щоб “распространить свѣдѣнія о славянских первоучителях” серед українського люду»*².

У своєму листі до М. Комарова за 1901 рік Є. Чикаленко запитує його про те, де буде друкуватись «Оповідання про Богдана Хмельницького»: у Петербурзі («Просвіта») чи в Одесі? Просить прислати (у Петербург?) «Кирилла і Мефодія», *«тепер начальник духовної цензури наш /родом/ чоловік і обіцяв зробити все можливе, тільки каже, що св. Письмо не від его залежить, а від Синоду, але їе чутка, що й Синод не вороже висловився за Евангеліє Морачевського, тільки Побідоносцев ще не зробив свого “заключенія”»*.³

Михайло Комаров, як «адвокат української літератури», багато часу і зусиль віддав боротьбі із цензурою, активно просував українську книгу, виступав посередником між письменниками і цензурою. Та, незважаючи на всі вжиті заходи, залучення до спільної боротьби з цензурою широкого кола однодумців, багатьох українських Товариств, його твір «Святі Кирило і Мефодій, слов'янські апостоли» через цензурну заборону так і залишився неопублікованим...

¹ Котенко Т. І. Листи з архіву Михайла Комарова (1899–1913 рр.) як джерело до вивчення історії видання першого українського перекладу Євангелія Пилипа Морачевського // «Православ'я в Україні»: Збірник за матеріалами VIII Міжнародної наукової конференції, «Українська Церква в історії українського державотворення». До 100-ліття Української революції, державного органу в справах релігій та боротьби за автокефалію / Під ред. д. богосл. н., проф., митрополита Переяславського і Білоцерківського Епіфанія (Думенка), д. іст. н. Г. В. Папакіна, Н. М. Куковальської та ін. – К.: [Київська православна богословська академія], 2018. – 357 арк.

² Там само.

³ Там само. – 361 арк.

В «Уставе о цензуре и печати» (Свода законов Т. XIV, видання 1890 р.)⁴, документі, що складався з чотирьох розділів і 302 статей, у четвертому розділі регламентувалася діяльність духовної цензури, яка відносилась до відомства православного віросповідання. Духовна Цензура зосереджена була в духовних цензурних комітетах (петербурзькому, московському, київському та казанському), які знаходились під наглядом Святійшого Синоду. Духовній цензурі були підвідомчі окрім творів чисто богословських, всі твори, які стосуються «основ християнської віри або релігії взагалі». Отже, багато чисто філософських і історичних творів також повинні були бути представлені в духовну цензуру, яка мала забороняти не тільки твори, спрямовані проти релігії взагалі або християнства зокрема, «Но сочиненія большія и малыя съ большими недостатками въ основательности мыслей, чистотѣ христіанскихъ чувствъ, добротѣ слога, ясности и правильности изложенія, противны образованнымъ, бесполезны необразованнымъ и вредны образующимся, и потому не должны быть одобряемы» (ст. 260). Саме на цю статтю «Устава о цензуре и печати» посилається секретар Московського духовного цензурного комітету А. Десницький у своєму листі-повідомленні, адресованому О. Лотоцькому про заборону друкувати українською мовою рукопис М. Комарова «Святы Кирылл и Мефодій, учителя славянски». Знаковою для розуміння причин відмови є і стаття 258 «Устава о цензуре и печати»: «Поученія или слова, которыя содержатъ въ себѣ ученіе вѣры основательное, правила жизни чистыя и согласныя съ вѣрою, которыя одушевляются благочестивыми чувствованіями и въ которыхъ употребленъ языкъ ясный и приличный предметамъ, достойны одобренія». В чому ж цензори угледіли неясність, незрозумілість чи непристойність: в українській мові, якою здійснено переклад? Відповідь очевидна – намагання витіснення української мови з культурної сфери і її обмеження суто з політичних причин – побоювання царської влади, що публікації книг українською мовою стимулюватимуть зростання сепаратистських настроїв. Півстоліття раніше, через мововбивчу політику Російської імперії під заборонаю опинилась україномовна творча діяльність П. Морачевського аж до початку

⁴ Устав о цензуре и печати 1890 г. // Свод законов Российской империи. – Санкт-Петербург, 1911. – Т. XIV.

XX ст. Так неопублікованим залишився один з перших словників української мови, який сам П. Морачевський кваліфікував як свій «Первый Опыт Малорусскаго словаря» (1853 р.); переклад Святого Письма, здійснений у 1860-х рр., який не тільки передував забороні українського слова, але й спричинився до підготовки відповідного циркуляра міністра внутрішніх справ П. Валуєва 1863 р. Внаслідок чого, значна та різноманітна літературна та наукова спадщина П. Морачевського залишилась у рукописах, оскільки була неопублікована. Зокрема, це ліро-епічна поема «Чумаки, або смутні часи України. Поема въ шістьохъ пісняхъ, співана свідкомъ тихъ часівъ столітнімъ чумакомъ Іваномъ Чуприною, на ночлігахъ чумацькихъ, у 1848 року, а списана Хвилімономъ Галузенкомъ» (1848–1849), перекладене українською мовою П. Морачевським Євангеліє (1860), Діяння святих апостолів (1862), підручник «Священної історії» для шкіл і народного читання (кін. 1861 – поч. 1862), Послання святих апостолів (1863–1864), Апокаліпсис (1864) і Псалтир (кін. 1864 – квітень 1865), та ціла низка поезій.

Отже, вперше публікується рукопис Михайла Комарова «Святи Кырылло и Мефодій, славѣянські апостоли» (1899), який до сьогодні не згадано жодним дослідником життя і творчості М. Комарова, ні в бібліографічних покажчиках різних періодів, ні в останньому збірнику матеріалів «Закоханий в українське слово»: до 170-річчя від дня народження Михайла Комарова, бібліографа, фольклориста, лексикографа, літературного та театрального критика, видавця, перекладача, громадського діяча⁵.

Створено цей твір у найбільш плідний одеський період творчості Михайла Комарова, але за часів посилення репресій царського уряду проти українства, в умовах Валуєвського циркуляру 1863 р. та Емського указу 1876 р., згідно з якими заборонялась публікація релігійних, учбових і освітніх книг, написаних українською мовою. Отже, переклад Комарова, недозволений до друку Московським духовно-цензурним комітетом через заборону на друкування українськомовної духовної і популярної

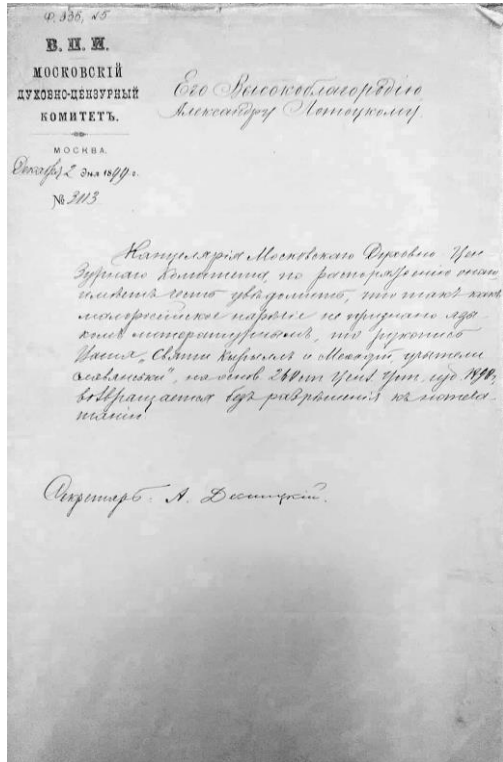
⁵ Закоханий в українське слово: до 170-річчя від дня народження Михайла Комарова: зб. матеріалів / упоряд. Л. М. Бур'ян; ред. І. С. Шелестович; рецензент Г. В. Закішна. – Одеса, 2016. – 517 с., 18 с. іл. – (Серія «Одеса в іменах і документах»).

освітньої літератури: «так як малоросійське наречіє не визнано мовою літературною».

На нашу думку, твір М. Комарова «Святи Кырылло и Мефодій, славѣянські апостоль», з огляду на його тематику, стиль і час написання, готувався для публікації в рамках програми Благодійного Товариства видання загальнокорисних і дешевих книг, заснованого 1898 році у Санкт-Петербурзі. І вперше опублікований твір «Святі Кирило і Мефодій, слов'янські апостоли» займуть почесне місце у творчій спадщині М. Комарова.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, у фонді № 335, Лотоцького Олександра Гнатовича, зберігається неопублікований рукопис М. Комарова «Святи Кырылло и Мефодій, славѣянські апостоль» (1899) та Повідомлення Московського духовного цензурного комітету Лотоцькому про заборону друкувати українською мовою рукопис М. Комарова «Святи Кирылл и Мефодій, учителя славянски», представлений в цензуру О. Лотоцьким 2 грудня 1899 року. Москва.

Далі публікуємо тексти Повідомлення О. Лотоцькому і рукопис М. Комарова.

Мал. 2. Повідомлення Московського духовно-цензурного комітету О. Лотоцькому про заборону друкувати рукопис «Святи Кирылл и Мефодій, учителя славянски», ІР НБУВ. – Ф. 335. – № 5.

В. П. И.

МОСКОВСКИЙ Духовно-Цензурный Комитет. Москва.

Декабря 2 дня 1899 г.

№ 3113

*Его Высокоблагородію
Александрю Лотоцкому*

Канцелярія Московскаго Духовно Цензурнаго Комитета, по распространенію онаго, имеет честь уведомить, что так как малороссійское наречіе не признано языком литературным, то рукопись Ваша «Святи Кырылл и Мефодій, учителя славянськи», на основ. 260 ст. Ценз. Уст., изд. 1898 г. Возвращается без разрешенія к напечатанію.

Секретарь: А. Десницькій⁶

Святі Кирилло і Мефодій, славьяньські апостоли

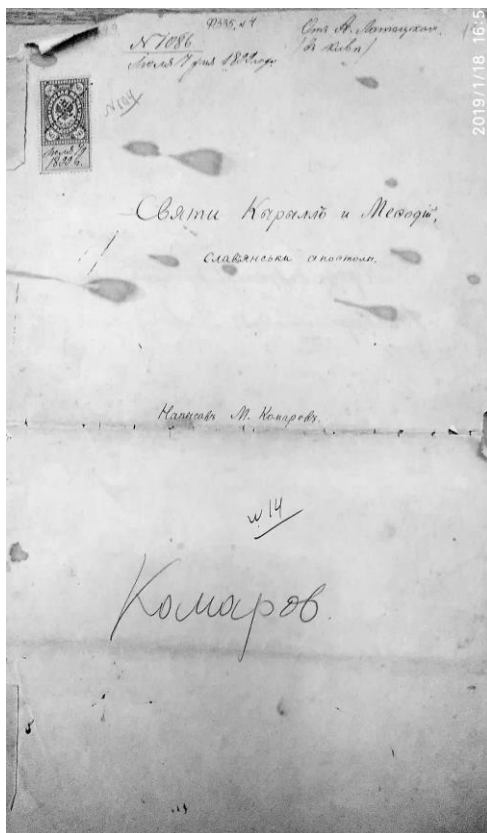
Всі язици да восхвалят Господа

Як возносився Господь на небо, то дав своїм ученикам таку Заповідь: «шедше, научите вся язицы, крестяще их во имя Отца и Сына, и Св. Духа». Добре пам'ятали оцей заповіт Святі апостоли і, поки жили, без спочинку працювали над тим, щоб свята християньська віра розширялась. Вони ходили з гóрода⁷ в город, хрестили народ і навчали його, як треба вірувати в Бога і жити по Його Заповідям. Дуже користна була ця праця Св. апостолів, бо значна частина народів, котрі жили в Азії, Африці і Європі, покинула погане язичество і просвітилась святою вірою; алеж все таки зосталось багато народів, котрі не чули апостольскої проповіді і, як перше, кланялись идолам. Св. апостоли не встигли за свого життя обійти всю Землю; Оде-котрі з них перемерли, другі були замучині, алеж з ними не вмерла та прихильність до святої проповіді, котру вони в собі мали. Знайшлись меж християнами

⁶ ІР НБУВ. – Ф. 335. – № 5, 2 лл. Извещение Московского духовно-цензурного комитета Лотоцкому Александру Игнатьевичу о запрещении печатать на украинском языке рукопись «Святи Кирылл и Мефодій, учителя славянски», преставленная в цензуру А. Лотоцким. Отсутствует окончание. 2 декабря 1899 г. Москва.

⁷ Тут і далі в рукописі знак наголосу поставлено автором.

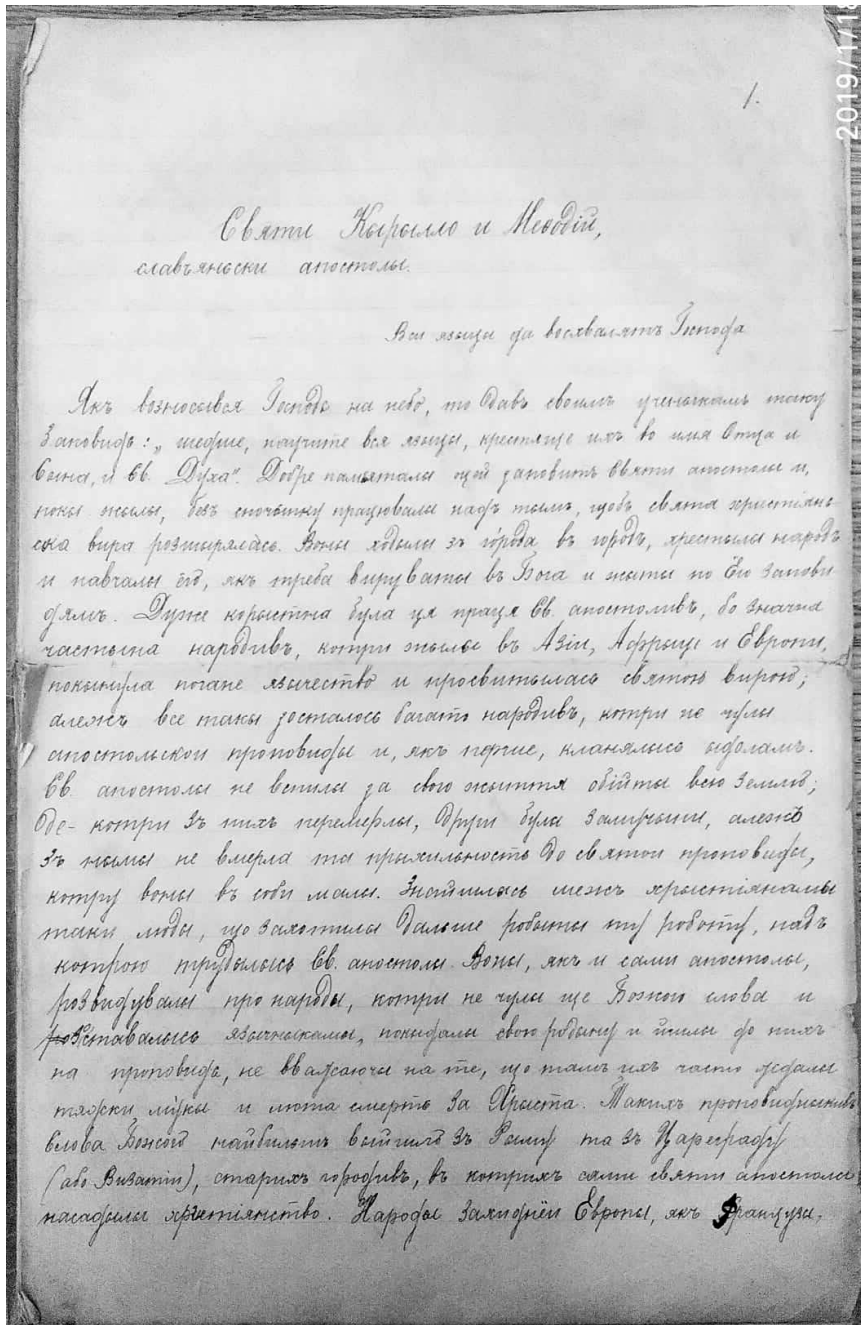
такі люди, що захотіли даліше робити ту роботу, над котрою трудились Св. апостоли. Вони, як і самі апостоли, розвідували про народи, котрі не чули ще Божого слова і зоставались⁸ язичниками, покидали свою родину і йшли до них на проповідь, не вважаючи на те, що там їх часто ждали тяжкі мўки і люта смерть за Христа. Такіх проповідників Слова Божого найбільш вийшло з Риму та з Цареграду (або Візантії), старих городів, в котрих самі святі апостоли насадили християнство. Народи Західньої Європи, як Французи⁹, [1 зв.] // Англичани, Німці, Шведи, живуть ближче до Риму, ніж до Візантії, той не диво, що їх навернули до Христа ті проповідники, котрих вислав до них з Риму папа, або римський митрополит. Народж східньої Європи, як всі Славьяни, просвітились світом Христової віри від тих проповідників Слова Божого, котрі приходили з Цареграду і котрих посилав на проповідь патріарх, або цареградський митрополит. Однаково поважна і шановна була праця ціх св. людей, котрі своїми трудами вподоблялись самим апостолам; однакову вони заслужили від Бога собі награду, і від людей, котрих визволили з дїявольської сітки, – дяку і честь; однакову і віру проповідували ці св. люди, бо тоді в Церкві Божій меж

Мал. 3. Титульний аркуш рукопису М. Комарова «Святи Кырыллъ и Мефодій, славянска апостоли». ІР НБУВ. – Ф. 335. – № 4

⁸ Слово *зоставались* виправлено з *розоставались*.

⁹ Тут і далі в рукописі у слові *Французи* літеру *Ф* виправлено з літери *Х* (*Хранцузи*)

Мал. 4. Перший аркуш рукопису М. Комарова
«Святи Кырыллъ и Мефодій, славянськи апостоли».
ІР НБУВ. – Ф. 335. – № 4

христіянами не¹⁰ було ще сварки, та перекорів; не було ні католиків, ні лютеран, а всі христіяни були¹¹ як один і однаково вірували в Христа. Алеж, треба сказати правду, і тоді вже була маленька одрізність меж Римом і Цареградом, абож церквою латинською і гречеською. Папа римський, а з ним і все латинське Духовенство примусювали, щоб у нових народів, котрі недавно охрестились, і служба божа правилась латинською мовою і Святе Письмо читалось тільки по-латинському; це ж не зовсім то було до діла, бо ні Французи, ні Англичани, ні Німці цього язика не¹² розуміли, і христіянам приходилось стояти в церкві і слухати службу божу, нічого не розуміючи з того, що там читається або співається. Окрім того ця папська видумка шей тим була не гожа, що само Святе Письмо каже: «вси языцы да восхвалят Господа» або: «нехай кожний народ хвалить Господа, нехай молиця і читає Святе Письмо тою мовою, яку назначив ему Сам Творець». На наше щастя і щастя всіх Слав'ян в¹³ грецькій церкві, від котрої перейшла до нас Св. Христова віра, цієї видумки не було; цареградські патріархи, або грецькі митрополіти, ніколи не силували слав'ян слухати службу Божу і чи -[2] // тати св. письмо язиком грецьким, котрого Слав'яни не¹⁴ розуміли. Цареградські проповідники, як приходили на проповідь Слова Божого, то приносили з собою і переклад письма на слав'янський язик і правили для Слав'ян службу Божу їх рідною слав'янською мовою. Велике спасибі оцим св'ятим людям, що вони не тільки визволили всіх слав'ян з діяволь[сь]кої сіті і на вернули до Христа, а ще й потрудилися над тим, щоб зробити переклад Божої служби і св. Письма з грецького язика на слав'янську мову і дати можливість кожному з нас в годину тяжкої нудьги і горя розгорнути або Псалтирь, або само Св. Євангеліє і потішити себе читанням Божих словес. Кого ж именно ми, слав'яни, повинні дякувати за цю працю; хто були оці слав'янські апостоли і перекладчики Св. Письма на слав'янську мову? – Це були Св'яті Кирилло та Мефодій; про них-то кожний з нас повинен завше пам'ятати і заховати в своєму серці велику шанобу до їх святої праці і почесного життя. –

¹⁰ Слово *не* виправлено з *ны*.

¹¹ Слово *були* вставлене поверх рядка перед словом *як*.

¹² Перед словом *розуміли* викреслено слово в дужках (*знали*).

¹³ Перед словом *грецькій* викреслено слово в дужках (*гречеській*).

¹⁴ Слово *не* виправлено з *ны*.

Свв. Кирилло і Мефодій були Греки; родились вони в городі Солоні (тепер цей город знаходиця в Туреччині і називаїця Солоники). Родителі їх були люди багаті, значні і богобоязні; батька звали, як кажуть, Левком, а матір Марією. «Від доброго коріннячка, кажуть, добре і насіннячко»; так було і з дітками цієї богобоязної сім'ї. Отець і матір не забували вчити маленьких діточок своїх заповідям Божим, а як дістатки їх давали можливість навчити їх і разним наукам, то вини¹⁵ не жалували грошей вчителям¹⁶, аби тільки діти розумніші були. Дуже добре вчилися діти обоє, але є звістка, що Кирилло в науках ішов ще дальше, як Мефодій; його товариші і учителі¹⁷ не надівуця, бувало, його розумом та пам'яттю. Оттак підростали Кирилло і Мефодій на втіху своїм родителям, та на користь Св. Христової віри. Скінчали брати солуньську¹⁸ школу і розлучились. Мефодій пішов в військо¹⁹ і зробився потім воеводою (важним начальником), а Кирилло, котрого тягнула до себе наука, поїхав в Цареград, де його отець мав знакомих меж значними придворними панамі, котрі взяли молодого Кирилла під свою [2 зв.] // опеку. Через своїх покровителів і Кирилло попав меж придворних, як би він тіки схотів, то певне дослужився б і чинів, і почестей і богатства, але ж не цього бажала його душа; наука, знову скажемо²⁰, потягнула його до себе якоюсь невідомою силою. Був тоді в Цареграді дуже розумний і дуже вченний чоловік Фотій (його потім імператор звелів висвятити на патріарха); він навчав філософії, і його науки слухала вся знать цареградська, навіть царські діти. Кирилло те ж учився у цього філософа і так покористував з теї науки, що і сам достав прозвісько філософа. Отта ж сама прихильність до науки змусила Кирилла взяти на себе уряд патріаршого бібліотекаря, бо у патріарха при церкві Святої Софії була дуже велика книгарня, і в ній завше потрібен був чоловік, котрий дивився б за тими книгами, давав би їм лад і держав би у себе ключ од книгарні. Певне Кирилло і приняв цей уряд через те, що дуже любив науку; тут йому було роздолля: як хазяїн книгарні, він

¹⁵ *Вини* – так написано в рукописі (себото – вони).

¹⁶ У слові *вчителям* літеру *-е-* виправлено з літери *-и-*.

¹⁷ У слові *учителі* літеру *-и-* виправлено з літери *-е-*.

¹⁸ У слові *солуньську* після літери *-с-* вставлено *-ь-*.

¹⁹ Слово *військо* виправлено з *висько*.

²⁰ У слові *скажемо* літеру *о* виправлено з *у*.

міг читати всякі книжки, яких тільки бажала його душа. Але ж не довго служив Кирилло у патріарха. Єго добрій і благочестивій душі гірко було дивитись на те, що робилось тоді в Цареграді меж народом; зневага св. віри і заповідей Божих тяжко вразили його богобоязне серце. Тоді він, подумавши собі, що мабуть тільки в монастирі можна знайти святу правду, попросився з Цареградом і потяг на Афонську гору в один монастир, де вже записався в ченці його брат Мефодій, промінявши службу царю земному на службу Царю Небесному. Оттут в цьому монастирі повитались обидва брати після довгої розлуки.

Щиро сповняли святі брати чернецькі устами: піст, молитву і все друге, але не раз мабуть приходило їм на думку, що ці всі діла хоч і дуже вгодні Богові, але ж для щирого християнина може знайтись така праця, котру Бог особливо любить. Балакаючи не раз меж собою, брати згадували про те, що ще багато народів застаюця язичниками і не чули про Христову Святу віру. Як би добре було, – думалося їм, – піти до тих нехристів з святою [3] // проповідію і навести їх до Христа. Оця думка не виходила з голови обидвом братам. В цю пору раптом приходить в монастир посланець з Цариграду и каже, що імператор і патріарх звать Кирилла до себе, бо мають послати його в далеку сторону по дуже важному ділу. Св. Кирилло заразостав монастир, прибув до Царенраду і став перед патріархом. Дуже зрадив він, як почув од патріарха, за яким ділом має послати його імператор. Ось що почув Кирилло од патріарха. Недавно Хазарський царь прислав до імператора посланців і дуже просив, щоб він послав в його царство такого чоловіка, котрий навчив би Хазар, як треба вірувати в праведнаго Бога. Імператор порадився з Патріархом і скінчали на тім, що окрім Кирилла, ніхто лучче не сповнить цього діла. Не близька дорога лежала перед Св. Кириллом. Хазарське царство коло Черного і Азовського моря, де тепер Крим, Земля Донських козаків і Астраханська губерня. Да й небезпешна, теж сказати, була ця дорога, бо треба було йти степами, де розбійничали тоді всякі невіри; але ж Св. Кирилло припам'ятав собі, що Апостоли як ходили на проповідь, то не звертали уваги на те, де і яка небезпешність їх спіткає. На байдаку переїхав Св. Кирилло через Чорне²¹ море і пристав в Херсо-

²¹ Слово *Чорне* написано поверх закресленого *Сине*.

ні, а цей город тоді знаходився коло теперешнього Севастополю, жили в ньому Греки і з давніх часів були вже христіянами. Тут Св. Кирилло позостався який час за для того, щоб навчитись хазарській мові, бо в Херсоні, которий знаходився недалеко од Хазарьської граници, було чимало таки Греків, котрі вмiли говорити по-хазарьському. Від них Кирилло вперше і почув ту мову, котрою йому скоро треба було проповідувати Христа невірним Хазарам. Оттут же в Херсоні Господь сподобив Кирилла зробити і друге добре діло. Як чоловік вчений і добре знаючий те, що²² робилось в давні часи, Св. Кирилло пригадав собі, що в Херсоні десь повинні бути моці Св. великомученика Кліма. Ще за 750 років тому назад цей Святий був митрополитом в Римі, тоді як імператор [З зв.] // Траян мучив хрiтіян за віру. Не втік од цих мук і Св. Клім. Імператор перше звелів його зіслати аж в Херсон на которжну роботу, але й там²³ святий не кидав своєї віри і проповіді; тоді од імператора прийшов приказ замучити Святого. Після тяжких мук, Святому Кліму прив'язали до шиї якор і втопили в морі. З того часу минуло 750 літ, і городяне херсоньські навіть забули то місце, де поховали святого мученика. Св. Кирилло піля довгих розвідок зачав копати в одному місці і знайшов те, чого шукав. Моці святого були цілісеньки навіть з тим якорем на шиї, з котрим утопили Святого. Велика була радість для Херсоньців, як почули вони, що Господь сподобив Кирилла найти ці моці; мало не весь город зійшовся поклонитись їм і подивитись, як будуть переносити їх в церкву. Св. Кирилло з херсоньськими священниками підняв останки Святого на свої плечі і з великою церемонією²⁴ перенисли їх і положили в одній з херсоньських церков. – Поки це все робилось, надійшов вже й час рушати до Хазар, і Св. Кирилло потяг степами в Хазарьську Землю. Не мало біди перетерпів Св. з своїми товаришами, поки прийшов в Хазарьську Землю; не раз приходилось їм пропадати і без хліба і без води по скільки днів; не раз і розбійники нападали на них, але Бог допоміг своєму щирому слuzі перетерпіти оці прикрости і ухилитись од всяких напастей. Хазарьський хан,

²² Перед словом *робилось* викреслено слово в дужках (*в Херсоні*).

²³ Слово *там* вставлено перед закресленим словом *таке*.

²⁴ У слові *церемонією* першу літеру е виправлено з літери *а* (*царемонією*).

або царь, з великою шанобою прийняв гостя, але ж перше, ніж одважитись на зміну своєї старої віри, звів Кирилло з мусульманами та з жидами, котрі домагались, щоб хан прийняв їх віру. Кожний з них вихваляв свою і гудив чужу віру. Хан захотів послухати, як Св. Кирилло буде сп[е]речатись з ними об тим, яка віра найсправедлива. Ми вже знаємо, що Св. Кирилло був дуже вчений і розумний чоловік; в цій суперечці він своїми тихими та розумними річами [4 арк.] // так посоромив жидів та мусульман, що хан докладно дознався, чія віра справедлива. З того часу він дав своїм підданам вільність хреститись і приймати християнськи[й] Закон. Оттак, дякуючи Святому Кириллові, не одна хазарська людина навернулась до Христа і здобула собі вічне спасеніє. Сповнивши свою роботу, Кирилло став збиратися до дому. На прощання хан хотів наділити його грішми і всяким добром, але нічого цього не захотів Святий; він попросив у хана тільки одної ласки: щоб хан випустив на волю всіх тих християн, котрі були неволниками в його царстві. Хан зробив йому цю угоду. – Повертаючи до Цареграду, Св. Кирилло знову проїзжав через Херсон і забрав з собою мощі Св.²⁵ Кліма. Тим часом, як Св. Кирилло працював²⁶ в Хазарській Землі, Св. Мефодій постановив собі взятись за такуж саму працю і понести Євангельське слово до тих народів, що ще ніколи його не чули. Поруч з Цареградом, на Дунаєві жив тоді один слав'янський народ – Булгари. Вони були ще нехристами і жили собі, як ті звірюки лісові: мяса, наприклад, не варили, а жерли сирим, обідали не сидючи, а лежачи, не вінчались і т. д. Навіть сам царь їх не бривдився пити вино з такої посудини, котра була зроблена з чоловічого черепа. Оціх несчастних нехристів задумав Св. Мефодій навернути до Христа. Року 861 він покинув монастира і пішов в Булгарську Землю, де тоді царював Борис. Недовго прожив Мефодій в Булгарії, але ж і в цей короткій час щиро послужив ділу святої проповіді. Царь Борис і його вельможні пани не раз слухали, як Мефодій говорив їм про Христа і його святий Закон; поміркувавши меж собою, і царь, і бояре зупинилися на тим, що пора покинути погане язичество і хрести[ти]сь. Правда, що Борис не зразу одважився змінити стару віру і хрестився, як кажуть, тільки

²⁵ Перед словом *Кліма* викреслено слово в дужках (*Кирилло*).

²⁶ Перед словом *в* викреслено слово в дужках (*у*).

через чотири роки, [4 зв.] // але ж це не зменшає заслуги Св. Мефодія, бо він був найпершим проповідником Слова Божого у нехрещених Булгарів.

Як повернулись брати до Цареграду, Кирилло з Хазарії, а Мефодій з Булгарії, вони знову пішли в монастир, але ж не надовго, будем так говорити, зачинилась за ними монастирська брама. Скоро знову викликали їх з монастиря імператор і патріарх. Причина цьому була така. В теперешній Цесарщині там, де живуть наші родичі – Чехи та Марави (теж Слав'яни) було тоді велике Моравське царство. Де котрі з Моравів були вже христ'янами, бо поруч з моравською землею знаходилась христ'янська земля Німеччина, і звідти не раз приходили проповідники Св. Євангелія, котрих вислав до моравів папа. Це, значить, були латинські проповідники, а ми вже говорили раз, що вони читали народу Євангеліє і правили службу божу тільки мовою латинською. Для кожного Морава або Чеха оця мова також само була не втямки, як би кому небудь і з нас. Це дуже шкодило святому ділу навертання моравського народу до Христа. Не швидко ширилась свята віра меж Чехами та Моравами, навіть і ті з них, що вже прийняли святий хрест, жили зовсім не по-христ'янському: молились до каміння та до дерева, вірували в різні забубони, мали по скільки жінок і женились на близьких родичках²⁷. Тодішній моравський царь Ростислав став думати, яким би побитом допомогти своїм підданним скоріще відкашнутись од поганого язичества і навернутись до Христа. Порадившись з розумними людьми, він послав в Цареград до імператора Михайла трех посланців з таким проханням, щоб він прислав в Моравію священників, котрі б самі розуміли слав'янську мову і навчалиб народ христ'янському Закону. Імператор, вислухавши це прохання, порадився з патріархом, – (а патріархом тоді був Фотій), у котрого [5] // колись то Св. Кирилло вчився філософії) – і вони вдвох постановили вислати в Моравію братів Кирилла та Мефодія, як людей, котрим не першина була братись за таке велике і святе діло. Як на тее обидва брати добре розуміли слав'янську мову ще змалечку, бо вони були з Солуня, а коло Солуня жило багато слав'ян, від котрих де які з Солунських греків понавчались говорити по слав'янському. – Ви-

²⁷ У слові *родичках* літера *к* вставлена поперх слова.

слухавши імператорський приказ, Св. Кирилло дав таку відповідь: «Немоцний я вже і часто не здужаю, але з радістю піду в Моравську землю. Треба тіки перше розвідати, чи мають Морави свою азбуку і письмо, бо без цього вчити народ християнському Закону все одно, що пальцем по воді писати». Довідавшись, що Морави не мали своєї азбуки, Св. Кирилло перш всього зложив її для того, щоб зараз, як стануть вони з братом в Моравії, можна було взятись за переклад Святого Письма і церковних книг з греческої мови на слав'янську, а разом з тим завести і школи у Моравів. За цім Св. брати стали збиратись в далеку і небезпешну дорогу; але, як добрі діти, вони перше завернули в Солунь, щоб попрощатись з матір'ю. Благословивши синів, матір' слізно просила, щоб той з них, хто пережеве другого, не зоставляв би братнього тіла на чужині, а перевіз його до дому.

Весною, 863 року Св. брати прибули в Моравію. Ще не доїхали вони і до Велеграду (так називалась столиця Моравського царя), як чутка про них рознеслась по всім всюдам. Народ сходився на зустріч їм, витав їх, як янголів божих; – тай не диво, бо що то може бути наймилішого для кожного народу, як мати можливість і право не тіки балакати, читати і писати, але й молитися і слухати св. Євангеліє і Божу службу на рідній мові. Царь Ростислав теж дуже стішився, як прибули Св. Кирилло та Мефодій в Велеград. Не гаючись, взялись брати за працю; вони назбирали школярів і перш всього навчили їх читати і писати по слав'янському; потім стали вчити їх те ж по слав'янсько- [5 зв.] // му,²⁸ правити службу божу, вечерню, утреню, часи і т. д. Але ж цього всього було мало; треба було ще зробити головну роботу – перекласти святі книги з греческої на слав'янську мову. Поміч від Бога та щира праця Святих і їх молодих помічників зробили те, що вони і цю роботу скінчали короткій час. Оцею працею св. брати заложили дуже міцний фундамент християнського будинку в Моравії. Тепер вже вони взялись за проповідь: їздили по городах та по селах, становили церкви та всюди наvertsали народ до Христа. Дуже мирно пішла ця робота, і народ з великою охотою кидав своїх нікчемних богів і йшов хреститись. Чого б було, здається, більш і бажати, але латинським

²⁸ Перед словом *правити* викреслено слова в дужках (*потім стали вчити*).

священникам або ксьондзам дуже не подобалось те, що Кирилло і Мефодій завели в церкві слав'янську мову, і зачали вони дорікати св. братам тим, що ніби вони еретики. Не звертали уваги на це дорікання Кирилло та Мефодій і робили своє діло цілих 4 роки; тим часом чутка про них дійшла і в Рим до папи. Тоді сам папа захотів бачити їх і визвав до Риму. Св. проповідники забрали з собою мощі св. Кліма, слав'янський переклад св. Письма і де-котрих з своїх учеників і пішли до Риму. – Дуже дорогий подарунок для папи везли вони з собою в Рим – себ-то мощі св. Кліма, котрий, як ми перше говорили, був колись-то римським митрополитом, – і оця околичність, як ми зараз побачимо, придбала для них особливу папську ласковість і дуже допомогла їм в їх ділі. Папа Адріан II з великою церемонією вийшов з города на зустріч святим мощам і положив їх в церкві св. Кліма, котра з давніх часів була вже збудована в Римі на спомин душі цього Святого мученика. Роспитавши Кирилло і Мефодія докладно про моравські діла і перечитавши слав'янський переклад св. Письма, папа не тільки дозволив їм робити в Моравії свою роботу дальше, але навіть звелів висвятити Мефодія на Моравського архийрея, а тих учеників, котрих вони привели з собою, настановити священниками та діяконами. [6] // Оттак, дякуючи Богові, все обійшлося, як найлучче. Але ж, мабуть, не судилося вже братам вкупі повернутись до Моравії. Св. Кирилло занедужав і став почуватись, що вже не довго йому жити на цім світі. Перед смертю покликав він до себе Мефодія тай каже: «брате, на одному полі ми з тобою орали вкупі, але я вже вибився з сили і кінчаю дні свої. Я знаю, ти дуже любиш нашу рідну сторону, але ж для неї не покидай того діла, котре ми вдвох розпочали». Оттак і перед самою смертю останнею думкою Св. Кирилло²⁹ було бажання, щоб всі Слав'яни освітілись святою вірою. Дуже тужив Мефодій після смерти св. Кирилло, бо стратив в ньому любого брата, а до того ще й спілника в своїй святій праці. Пригадав він собі заповіт матерній і хотів перевезти братне тіло в Солунь, але ж папа Адріан умовив його не робити цього і похо-

²⁹ Перед словами *було бажання* викреслено слова в дужках (, бо стратив в ньому любого брата, а до того цей спілника в своїй святій праці.).

вати брата в Римі. З великою неохотою згодився на це Мефодій, і тіло Св. Кирилла було поховано в Римі в церкві Св. Кліма. Оттут і досі спочивають останки великого слав'яньського первоучителя. – Кінчаючи тут оповідання про життя св. Кирилла, замітимо собі, що Кирилло – це було його чернецьке імення, а до того він звався Костянтином. –

Нестало Кирилла, Мефодій один повернувся в Моравію. Морави радісно зустрічали святого вчителя, тільки отто їм велика прикрість була, як почули вони, що Кирилла Господь прийняв вже до себе. Тепер якось і ксьондзам латиньським, котрі дорікали св. братам еретичеством, було ніяково, бо Мефодій привіз від папи лист до Ростислава, в котрому було сказано, щоб Мефодія вважали за зовсім православного і щоб не нападали на слав'яньську мову. Знову прийнявся святий за свою працю; як архийрей, він сам вже тепер міг висвячувати годних людей на священників та на діаконів і посилати їх туди, де Христове стадо чекало собі пастирів. Не тільки в одній [6 зв.] // Моравії працював в цей час св. Мефодій; переніс він свою проповідь і в другу слав'яньську Землю. Недалеко од Моравії знаходилась Паннонія. Князь цієї землі Коцел щиро вітав святих братів ще тоді, як вони їздили до Риму (а дорога в Рим пролягала через Паннонію) більш як три роки прожив Мефодій в Паннонії і насадив там насіння християньської віри. Тим часом в Моравії зробилась важна одміна: Ростислава не стало, а замість його став панувати племенник його Святополк. Зробилось оце ось як.

На старість Ростислав задумав помірятись силою з своїм сусідю Німецьким королем і пішов против нього войною; не знав старий, яке-то лихо спіткає його на війні, не знав і того, що коло себе має лихого ворога та ще й рідного собі чоловіка. Оцим потаємним ворогом був його рідний плименник Святополк. Цей зрадник змовився з Німецьким королем і вибравши шлушний час, зв'язав свого дядька і видав в неволю німцям, котрі і згноїли старого в тюрмі, а Святополкові за його зраду помогли зробитись моравьським царем. Погано зачав своє панування Святополк; багато де-чого поганого зробив він і потім, але найперше було те, що він зовсім занедбав про те велике дило, котре розпочав Ростислав і за котрим визвав з Цареграду Кирилла та Мефодія. Йому здавалось, що все одно, як би там не читали в церкві чи по латиньському, чи по-слав'яньському, а що він сам – то до латинь-

ської служби божої йшов далеко охитніше, як до слав'янської. Латинські ксєндзи –, а вони всі були з Німців, – зовсім опанували ёго і знову стали робити Святому Мефодію всякі прикрости і дорікати еретицьством. Ці вороги св. Мефодія так підняли голову, що одважились оскаржити ёго і перед папою. Тодішній папа Іван восьмий повірив цім наклепам і позвав Мефодія до Риму, – і на цей раз все обійшлося гаразд. Папа своїми власними.....

[без закінчення]

IP НБУВ. – Ф. 335. – № 4, 7 лл. Рукопись М. Комарова «Святы Кърыль и Мефодій, слав'янськи апостоль», представленная в цензуру А. Лотоцким. Отсутствует окончание (1899).

Tetiana KOTENKO

**UNKNOWN TRANSLATION BY MYKHAILO KOMAROV
«SAINTS CYRIL AND METHODIUS, THE SLAVIC
APOSTLES» (1899)**

The article deals with Mikhailo Komarov's manuscript «Saints Cyril and Methodius, the Slavic Apostles» (1899), unauthorized for publication by the Moscow Spiritual Censorship Committee. The history of the creation of this work is revealed and the reason why it has remained unpublished is analyzed. The place of this manuscript is determined in the creative heritage of M. Komarov.

Keywords: *Mikhailo Komarov, Saints Cyril and Methodius, translation.*

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ПРАВОСЛАВ'Я В УКРАЇНІ

До 400-річчя з часу відновлення православної ієрархії
Київської митрополії Єрусалимським патріархом
Феофаном.

Збірник статей

Макетувальник – *Дмитро Гордієнко*

Палітурка – *Микола Ярмусь*

Світлини кольорової вклейки – *протоієрей Іван Сидор*

Київська православна богословська академія
вул. Трьохсвятительська, 6
м. Київ, 01601

Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
вул. Трьохсвятительська, 4
м. Київ, 01001

Підписано до друку 25.03.2021 р.

Формат 70×100/16. Папір офсетний.

Гарнітура Century Schoolbook. Друк офсетний.

Ум.-друк. арк. 42,0. Обл. вид. арк. 44,0

Наклад 200 примірників.